

СТАРОВЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА 28–29 • СОФИЯ • 1994

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

*Колеги и приятели на Стефан Кожухаров
му посвещават тази книга по случай
неговата шейсетгодишнина*

СЪДЪРЖАНИЕ

Божидар Райков	– Със Стефан Кожухаров на Света гора.....	3
Георги Попов – Андрей	– Следи от разпространението на Наумовия Канон за св. апостол Андрей.....	10
Иван Божилов	– Книжени слезенско или ΣΚΛΑΒΟΑΡΧΟΝΤΙΑ.....	23
Клео Протохристова	– Огледалото на Средновековието (Проблеми на катонтричната метафора в средновековната литература).....	29
Светла Гюрова	– Философия и история на една средновековна норма.....	38
Лидия Денкова	– Смирение и гордост – авторското самосъзнание на старобългарския книжовник.....	45
Донка Петканова	– Схващания за името на човека във фолклора и в средновековната литература.....	52
Радослава Трифонова	– Българската традиция при формирането на общия южнославянски книжовен фонд и неговото усвояване в сръбските земи през XI–XIII в. (Тезиса).....	56
Екатерина Дограмаджиева	– Участие на Евангелието в изграждането на Синайския евхологий.....	62
Ангелина Минчева	– Има ли в старобългарски прилагателно нед околанъ.....	66
Боряна Велчева	– За езика на разказа „Чудото с българина“.....	70
Ана Стойкова	– Чудеса на св. Георги в един мнѣй от XVI в.....	74
Емилия Гергова	– Пространното житие на св. Йоаким Осоговски – структурно-типологични наблюдения.....	78
Нина Георгиева	– Житието на св. Симеон Сръбски от Стефан Първоуспенчани и някои проблеми на ранната православнославянска агиография.....	86
Климентина Иванова	– Малки бележки върху ръкописи от библиотеката на Зографския манастир.....	93
Боряна Христова	– Ръкописите от IV век в библиотеката на Зографския манастир.....	101

МАЛКИ БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ РЪКОПИСИ ОТ БИБЛИОТЕКАТА НА ЗОГРАФСКИЯ Манастир

КЛИМЕНТИНА ИВАНОВА

С обнародването на т. 1 от Описа на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир палеославистиката най-сетне получи възможност да се запознае с труднодостъпните кодекси на забележителната българска иносеска обител¹.

Ръкописите от Зографския манастир не са напълно неизвестни за науката. Още от миналия век редица изследователи – пътешественици и поклонници, а често и колекционери на старини – пребивават за по-дълго или по-кратко време на Атон и в манастира на св. Георги. Обикновено обаче те си тръгват от там със записки върху най-интересните за тях книги и с по няколко ръкописа (или откъснати листове). Интересите на учения се отразяват върху страстта на колекционера².

Първият опит за някаква, макар и бегла, каталогизация на библиотеката като цяло прави Ст. Аргиров³, но едва Гр. Илински успява да обнародва кратък каталог на славянските ръкописи от Зографския манастир⁴. Интересно е, че по едно и също време над сбирката работят и Илински, и Й. Иванов⁵. Техният изследователски труд и подход към старините е различен, но усилията им се допълнят взаимно – Илински систематизира кодексите, без да разгръща тяхното съдържание, а Й. Иванов се стреми да разкрие най-интересните текстове и да ги подреди в своеобразна история на старата българска литература, представена чрез светогорските древности.

Една от задачите на авторите на Описа е да „върнат“ намиращите се в други колекции фрагменти от зографски ръкописи. В това отношение те следват най-добрите археографски традиции. Въз основа на каталога на ръкописите на еп. Порфирий Успенски са отбелязани шест листа, откъснати

¹ Хр. Кодов, Б. Райков, Ст. Кожухаров. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. Т. 1. С., 1985.

² Подробно за интереса към сбирката на Зограф, за изследванията на отделни ръкописи и за работата на учените в него вж. в цит. съч., 12–19. Пак там, на 14–15 са отбелязани част от фрагментите, които са изнесени от Зограф, включително и тези два, за които ще стане дума по-долу, но само като указание, без да се свързва с описанието на съответните кодекси (вж. бел. под линия № 44).

³ А. П. Стойлов. Преглед на славянските ръкописи в Зографския манастир. – Приложение на Църковен вестник, III, 1903, кн. 7, 8, 9, 117–160.

⁴ Г. А. Ильинский. Рукописи Зографского монастыря на Афоне. – Известия Русского Археологического Института в Константинополе, XIII, 1908, 253–276. По Илински библиотеката съдържа 184 книги.

⁵ Й. Иванов. Български старини из Македония. (1. изд.) С., 1908; (2. изд.) 1931, преизд. фототипно. С., 1970.

ВЪ МЪДРОСТЯХЪ СЪЖЕВЪСТІЮМЪ

ШЕГО ЕФРЕМА СЛОВОМЪ НА ПРѢСВѢРА КНИГѢ ГАНКА
НЕСІСА НАШЕГО ІУХА. ОУЕ БЛВН

ВНВА, ЖА ГВАН РАДОКВІА. ШВНОГРАДА, ПЛО
ДНЕНДНН. ШПНСАНІА, ПОУТЕНІЕ ЖИВОТВО
АНДЕ. ННВЛОВУБШ, ВЪ ЕДИНОВРѢМІА ИМАТЬ
СЪБЛАНІА. ПНСАНІЕ ЖЕ, ВАСЕГДАНСТАДЕТЬ
ПОУТЕНІЕ ЖИВОДАЧЕЛНОЕ. ННВАЕТУА ПОЖА
СТАБАДЕРГЪ ИСТЪШНТІА. ИЛОЗДЕГДА ШАНА
БЖДЕТЬ, САМФРНТІА. ПНСАНІЕ ЖЕ НАВСѢ КЪДНЬ
ПОЖИНАЕМО, КЛАСОВЕСКАЗАШННМЪБЕНЕШКЪ
ДѢВАЖТЬ. ИНАВСѢДНЬ ШЕНРАЕТІА, ИГРОЗДІЕ
ЖЕВЪНЕМЪ, ШПОВАНІА НЕЦТЪ ШАВАЖТІА. ПН
СТЖПНМЪ ОУБШКЪ СЕНННВѢ, ИТОЖВРАЗДЖИ
ВШТВОРНННХЪ ПРНМЪМЪ, ИПОЖЕНЪМЪ ШНЕ
ЖКЛАСЫ ЖИВШТОУ. СЛОВЕСА ГАН ШЕГО ІУХА РЕ
КШАГО КЪ СВОМЪ ОУТЕННІСШМЪ, СЖТЬ ИТЪШН
ШЗДЕ БОЖШНХЪ ИЖЕНЕВЫКОУСАТЬ СЪМРТИ ДО
НДЕ ЖЕ ШЗРАЖТЬ СНАТЪ СКАГО ГРАДЪ ША ВЪ СЛАВѢ
СВОЕИ. ИПОШЕСТІА ДННХЪ ПОЛТЪ СІМШНА ПЕТА
НІА КШВА. НІ ШАННА КРАТІА ЕГО НАГОРЪ ВИСШКЪ
ЗѢЛШ. И ПРѢШВРАЗІСА ПРѢДННАН. ИПРОСЪ
ВТЪ СЛАНЦЕ ЕГО ІАКО СЛАНЦЕ. РНЗЫ ЖЕ ЕГО БЫШЖ
БѢЛЫ ІАКО СВѢТЪ. ДЛЖЖАЕ ЖЕ РЕТЕ ІАКО НЕВЫКОУ
САТЬ СЪМРТИ ДО НДЕ ЖЕ ВНАДТЪ ШБРАЗЪ ПРНШЕСТВІА
ЕГО, СЖТЬ СІ ПРНІА ПЛН. ИХЖЕ НПОБЛВЪЗВЕДЕ
НАГОРЪ. ИПОКАЗА ИДЪ КАКОХОЩЕТЪ ПРНІТІА ВЪ

от шест ръкописа — от втората половина на XIII в. до 1630 г. Уточнени са сигнатурите, под които листовите са регистрирани в Държавната публична библиотека в Санкт Петербург⁶.

Ще довърля идентификацията на фрагментите с още две уточнения.

1. Под сигнатура Q 1901 в сбирката на еп. Порфирий е регистриран лист от Псалтир, писан с хубав среден полуустав по 22 реда на страница с размери 204 × 145 мм и размер на текстовия блок 154 × 100 мм. В долното поле от ръката на еп. Порфирий има бележка: „1585 года Малахий неродяк. почерк Зогр.“ Правописът е двуеров ресавски с последователни надредни знаци и ударения. Съдържанието обхваща края на 123 псалом от: непостѡднѣя. бѡвѣнь гѣ нже не дѡ нѡ въ ловтѣв звѡмь нхъ... Следват псалмите 124, 125 и 126 без край до: бѡжѣнь нже нспѡбннть похоть своѡ ѡ

ннхъ. непостыдѣт' се// Фрагментът принадлежи на *Псалтир с последования*, описан под № 7 в т. 1⁷. Във външното описание е посочено, че има липси от един и два листа в няколко от колите. Най-вероятно този фрагмент да е от 17 кола на ръкописа. Разликите, които се явяват при размерите на листа (фрагментът е по-голям), се дължат на изрязването на книгата при новото ѝ подвързване. Така че размерът на листа на еп. Порфирий ни дава информация за оригиналните размери на кодекса.

2. Под сигнатура Q1282 се намира лист от Псалтир, писан с дребен обработен полуустав по 27 реда на страница. Листът е с размери 165 × 110 мм, а на текстовия блок — 115 × 65 мм. Запазени са и инициали в началото на псалмите; инициалите са оцветени в червено и зелено. Най-важното е, че листът има и оригинална пагинация — пд. В полето от ръката на еп. Порфирий е отбелязано: „1713 года. Почерк Кирилла Зогр.“

Съдържанието обхваща края на 122 псалом от: пѡзнѣ се дѡша наша, поношеніе говѣвѡщѣхъ, н ѡмннченіѡ грьдѣхъ. Следват псалмите 123, 124, 125 и началото на 126 до: нкѡ стрѣлы въ рѡцѣ сѡлнаго тако сѡвѣщѡнть. бѡжѣнь нже нс//. Правописът е църковнославянски. Фрагментът принадлежи към *Псалтир с последования* на Кирил Зографски от 1713 г., описан под № 13⁸. Това е несъмнено, независимо че в описа е отбелязано изрично, че липси в кодекса няма. В описа текстовият блок е даден с размери 122 × 65 мм — вероятно вътре в ръкописа има промени в параметрите му.

Освен в сбирката на еп. Порфирий листове от Зографския манастир има и в сбирката на В. Григорович⁹. Под сигнатура М.1703.21/II се пази фрагмент, който, според бележката от ръката на самия Григорович върху папката, би трябвало да е откъснат от някой зографски кодекс. Фрагментът обема 12 листа, писани с обработен полуустав по 35 реда на страница.

⁶ Колекцията на еп. Порфирий е придобита през 1883 г. от Императорската публична библиотека (сега Руска национална библиотека). Вж.: Краткий обзор собрания рукописей принадлежавшаго Порфирия Успенскаго. — Отчет Императорской публичной библиотеки за 1883. СПб., 1885, където са регистрирани 78 фрагмента (17 от тях на пергамент), откъснати от ръкописи от Атон и от страните на християнския Изток.

⁷ Опис, 36—41. Вж. и Й. Иванов. Български старини, 2, с. 245 и 248.

⁸ Пак там, 48—50. Й. Иванов. Цит. съч., 256—257.

⁹ Голямата колекция от славянски ръкописи на В. И. Григорович се пази основно на две места — в Москва (Руска държавна библиотека, бивша ГБЛ) и в Одеса, в Одеската държавна научна библиотека (ръкописите на Григорович са принадлежали на Новорусийския университет.) Описанието на сбирката на Григорович в Москва вж. у А. Виктор. Собрание рукописей В. И. Григоровича. М., 1879. Срв. също за Одеската част у В. Н. Мочульскій. Описание рукописей В. И. Григоровича. — В: Летопись Историко-филологического общества при Новорусийском университете. Одесса, 1890.

Размерите на листовите са 290 × 210 мм. Водният знак — лък със стрела и хартиената мрежа с широки вержори определят времето на възникване на фрагмента между 70-те и 80-те години на XIV в. Правописът на фрагмента е двуеров, двуусов търновски. Инициалите в началото на словата са скромни с растителни мотиви в балкански стил. Последните няколко реда на л. 1 съдържа край на слово, което се идентифицира като край на словото за Велика събота от Йоан Дамаскин: // тж. Не мждръственъ многа нншлж... Край на л. 16: ѿ чрътогъ на пръчнстын възпрнметъ. н ѿкръвентъмъ лнцемъ слава гнл оуърнмъ. н того насытнм са красоты. съ ннмже ѿцоу съ стын дхѡ слава. чьсть ѿпокаяннѣ ѿ вселѣпнѣ. нннъ же ѿ въ непръходнымъ вькы вькымъ. амннъ.

На л. 16 започва ново слово, номерирано като 30-о — това е известното Слово на Епифаний Кипърски за боготелесното погребение на Христа и за Йосиф от Ариматей с начало: Чтѡ сѡ днѣ възмалѣе много на земан. чтѡ сѡ възмалѣе много ѿ малчанѣ много... Краят на словото е на л. 9а: ѿже свѣтло вьрнн пѡнмъмъ ѿ оуърнмъ ѿ ѡбьнмъмъ. съ кгглы лнквжше. съ дрхлгглы празнвжше ѿже на ѡ тлѡ възставьшаго. ѿмоу же слава н дръжъва... амннъ.

На л. 9а–126 е поместено още едно произведение, свързано с Пасхалния цикъл — под № 31. Тук то е без автор, но в други ръкописи в наслова се посочва името на Йоан Златоуст; указано е да се чете във Велика събота. Началото е: Кндъсте ан вчера развоннка влгоразвмѣ, ѿ ѿуденское нейстов'ство;... Краят е: свършати днѣ твоего трндневнога н жнеотѡрцшаго възкр'сеннѣ. ꙗко ты еси едннъ влка влгъ ѿ члколюбѣцъ хѡ бѣ нашъ. н тебѣ подобаетъ слава.. амннъ. На л. 126 започва текстът на една екзегетична беседа от Василий Велики върху началото на Йоановото евангелие, която обикновено в южнославянските ръкописи е свързана с празника Великден: Къ съхъ оубв еулан гла вѣше естествонншн прѡчнн дхѡвнн оучнтельствѣв... Текстът прекъсва с думите: ѿже въ ѡпаснѣ развмвнн бѣтн чюднмынмъ, сѡ люто ѿ невъзмо//

Всички данни от каталога на Илински от записките на Порфирий Успенски, както и от бележките на Й. Иванов не ни позволиха да открием зографски ръкопис от XIV в., български по правопис и съдържащ (според номерацията на словата и по това, че откъсът е от 17-а и част от 18-а кола) *цветен триоден панигирик*. Сравненията по картотеката на панигириците обаче ни насочи към сборник, принадлежащ към библиотеката на Рилския манастир. Той съдържа творби от Лазарова събота до Петдесетница, датира се от 70-те — 80-те години на XIV в. и е писан с български правопис. Между л. 128 и 129 има липси и те са точно 12 листа. Сравнението на текстовете показва, че фрагментът, досега посочван като част от някой зографски кодекс, е всъщност част именно от сборник № 4/7[26] от библиотеката на Рилския манастир¹⁰.

¹⁰ Е. Спространов. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902, 96–103. Срв. Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова. Български ръкописи от

С това неидентифицираните фрагменти от Зограф стават с един по-малко. Към наблюдаванията върху Зографската сбирка ще прибавя още едно — отнасящо се вече не до фрагмент, но до зографски ръкопис, който съдържа и част от неизвестен сборник от XIV в.

В каталога на Илински ръкописът е определен като „пролог“ и е отбелязан под № 173 (П г. 8) „317 бум. дл. (27 X 18,5) по 22, 32 стр. . . , полууст. XVI—XVII в.; редакция сербская.“

По снимките, които се пазят в Архива на БАН¹¹, се вижда, че става дума за Панигирик, съдържащ творби от началото на църковната година (за Симеон Стълпник) до Усекновение на Йоан Предтеча, т. е. Панигирик за цяла година. В началото на книгата, преди словата, са поместени три проповеди на Йоан Златоуст (от т. нар. „Маргарит“). Ръкописът има и съдържание (от л. 1а), в което съставът му е определен именно така¹²: Снаѡдѣрь панагирнка съпнсана нмѣе слова празннкѣъ господьскымъ н стѣмъ. съпнсана Іван'нѣъ Златоустымъ. н ннымн стѣмн патрІархІн. Къ начелѣ слава ѡ маргарита. От Маргарита са словата: Славоу покѣанін н о оумнакнін. н ѡко скръ бѣ въ сїсеніе н късьнь на мвченіе. въ нмже повѣсть н ѡ Ракѣ влоудннц (с начало: Късегда оубѡ влѣжннын апль, бжтѣны). Втората проповед е върху евангелието от Лука о езерѣ генисарнстѣ н ѡ рыбѣ (с начало: Тогда оучнтель вѣбень). Третото слово е за тези, които ще присмат кръщението върху евангелската притча за лозето (с начало: Зрю въ стадѣ върнѣ примешены твжѣе).

Съставът на същинския панигирик е традиционен и отговаря на състава и съдържанието на търновските панигирици, в техния съкращаван и променян по-късно вариант¹³. За повечето от датите има само по едно слово, а след Благовещение са вмъкнати и три творби от триодния панигиричен цикъл; следва слово за св. Георги, после отново две слова от триодния цикъл — за Възнесение и Петдесетница и след тях — останалите произведения за големите празници от църковната година. Сравнението между съдържанието, описано в началото, и самия състав показва любопитни промени. Така в съдържанието 16-тото под ред слово, посветено на Кръщение Господне: Мѡда геноуаріа въ, ѡ, на крщѣніе хю Іван'на Златоустаго о стѣмъ н спнѣ крщѣнін, н о нскоушєнн, н о разбоннцѣ. н на арІаны. н что разоумєет се званъ. н въ нѣкаа рѣнІа апльвѣа. н понижє нарѡдѣ нзанаашє се къ Івр'данскымъ струамъ., е зачеркнато и съответно не е включено и в текста на ръкописа. Този факт е любопитен, тъй като словото е рядко и нетипично за циклите на Богоявление.

XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог. Т. 1. С., 1982, с. 54; в сводния каталог ръкописът е датиран от края на XIV в. По данни от изследването на Н. Атанасова, сътрудник към Археографската комисия при НБКМ по водни знаци сборник 4/7 е от 70-те — 80-те години на XIV в. — датировка, която съвпада с датировката на фрагмента.

¹¹ Фонд 130 (Ст. Романски), арх. ед. 130.

¹² Текстът се предава по оригинала, но без надредните знаци, част от които не личат добре на снимките. Съкращенията не се развързват, надредните букви не се смъкват в реда.

¹³ За историята на този тип състави вж.: Кл. Иванова. Житийно-панигиричното наследство на Търновската книжовна школа и Балканската ръкописна традиция. — В: Търновска книжовна школа. 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. С., 1980, 193—214. При състава на Зографския панигирик е любопитно, че минейната част, принадлежаща към търновския тип текстове, се съчетава с триодна част, свързана с дотърновската по-ранна традиция.

Откриваме го обаче в сборника на Мардарий от 1483 г.¹⁴ От друга страна пък, 11-то под ред в самия кодекс слово за Рождество Христово от Йоан Дамаскин с начало Къндегда весна прѣидеть... не е включено в съдържанието и е вмъкнато от друга ръка с по-дребен почерк. Освен това в края на ръкописа е прибавено от друг преписвач (или по-късно с прищито, от снимките не може да се разбере със сигурност) едно допълнително съчинение — л. 308а — 317б: Житие и жизнь и подвижи прѣпѣнаго шѣа нашего и исповѣдника Харитона. Начало: Мнѣгда оучителъ стѣа онѣхъ нже добръ и такоже бѣолюбовно пожнвшѣхъ оуказанѣа... и край: къ смже и тѣмь соущѣмь колѣбающѣмъ се на всакъ днь гонимѣмъ, она же бо соуть нже мы зде память сътворѣхъмь нже бѣолюбовнѣшѣи моужѣ, и любовнѣннѣ шрокъ шѣа прѣемъ патьскаго, даже до на съхранн въ слава шѣа и бѣа... аминь. Това пространно житие, което се счита за възможно Метафрастово (вж. *ВНГ*, I, 301)¹⁵ не се среща в търновските сборници с устойчив състав).

И най-сетне, вероятно при последното подвързване на ръкописа, може би през XVII или XVIII в., към книжното тяло е прибавено още едно слово за Преображение, взето от кодекс от XIV в. Започнатото на л. 286б 31 под ред слово на Герман Константинополски за Успение Богородично е задраскано и л. 287а — 292б съдържат Слово за Преображение от Ефрем Сирия. Тези 7 листа ни представят чудесен образец от български търновски ръкопис от втората половина на XIV в. За съжаление снимките не позволяват да се види дали върху долното поле на фрагмента има следи от номерация на колите и не бихме могли да съдим за обема на кодекса, от който е взет откъслекът. На празния л. 293 на обратната страна долу книжовникът, който е вмъкнал листовете, е преписал началото на Германовото слово и така е осъществил връзката между частите. В сегашния си вид ръкописът съдържа 34 слова, три от които не са отразени в съдържанието. И още нещо ни е известно за този забележителен сборник. Той не е възникнал на Атон, а е писан в Кратово от книжовник, оставил името си в една приписка на л. 307а след края на Панигирика и преди прибавката с Житието на Харитон Изповедник: Снѣ роука Гюрна сѣю книгоу испсѣа вѣтѣнн панагрнкѣ в гра Кратово ероднакнѣ вченѣ бѣ да простн въ цѣтѣе сн въ вѣкн...

Датировката на ръкописа, дадена от Илински, е много широка. По данните от почерка книгата по-скоро се отнася към първата половина на XVI в.

Както вече се каза, съдържанието на сборника е свързано с литературните редакции на панигириците от XIV в. Значителна част от творбите са ни познати в тези редакции по сборници от типа на Зографския сборник, на Панигирика на дяк Андрей и други подобни състави¹⁶. Заслужават внимание и специално изследване и славянските произведения. Така 7 слово (то цялото е заснето) е Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий с Разказа за пренасянето на мощите ѝ от Григорий Цамблак (л. 83б — 105б). Разказът на Григорий Цамблак е обнародван от Й.

¹⁴ Е. Спространов. Цит. съч., 84—94. Сигнатурата на ръкописа, който се пази в Рилския манастир е НМРМ 4/5.

¹⁵ F. Halkin. *Bibliotheca hagiographica graeca*. Bruxelles, 1957, p. 106.

¹⁶ За сравнение вж. описанието на Зографския сборник у Кл. Иванова. Зографският сборник, паметник от края на XIV в. — Изв. Инст. бълг. ез., XVII, 1968, 105—147.

Иванов в първото издание на „Български старини из Македония“¹⁷.

На л. 143а–148а е поместено Слово за Рождество Христово, за чийто автор е посочен Йоан Златоуст, но за което се предполага, че може да е компилация на Йоан Екзарх. Любопитно е, че началото на творбата: *Хѣѣ* *прѣдѣнѣшомъ въ свѣѣѣѣ* (вм. *правѣдѣномъ* или *правѣднѣомъ*) среща само още в два ръкописа – в сборник от Лаврата Св. Атанасий (Z 52)¹⁸ и в сборник от Софийската народна библиотека № 300, за който ще стане дума по-долу.

На л. 218а–222а се чете Похвалното слово за Лазар от Климент Охридски¹⁹.

На л. 243б–260б е поместена Похвалата за св. Георги от Григорий Цамблак, а на л. 260б–265б – Словото за Възнесение от Йоан Екзарх. И двата текста са с наслови, в които не се посочва автор.

Панигирикът има още една интересна особеност – той несъмнено се намира в пряка връзка с ръкопис № 300 от сбирката на Народната библиотека „Св. Кирил и Методий“ в София²⁰. Нещо повече – най-вероятно е да е преписан директно от този кодекс. Основанията ми за това са следните:

1. Съставът на двата панигирика са еднакви в ония части, които е писал Гюро от Кратово. И двата имат абсолютно еднакво съдържание, поместено в началото им. Единствената разлика е, че задрасканият в Зографския панигирик наслов на словото за Кръщение си е останал и самото слово наистина фигурира в реда си в Софийския панигирик.

2. Според водните си знаци ръкопис № 300, изглежда, е по-ранен от Зографския – той е възникнал в самото начало на XVI в.

3. И двата кодекса са от един регион – № 300 се е пазел в Лозенския манастир, откъдето е попаднал в Софийската народна библиотека и е много възможно да е пренесен в Лозенския манастир от Кратово. В полза на подобно предположение говори и правописът му – № 300 е също сръбски по правопис, въпреки че се различава по някои свои правописни особености – например в него на мястото на *ы* най-често се пише *и*, а се заменя с *ѣ*, а след *л* и *н* не се употребява последователно *н* и *к*, както е в Зографския.

4. За непосредствена връзка между двата сборника свидетелстват и някои общи особености на текста и преосмисления, например: *внждѣ* (л. 274б в Зографския и 280а в Софийския) срещу *внжю* в други преписи; *нанде* (л. 265б в Зографския и 270б в Софийския) срещу *нантне* в останалите и др.

5. И двата сборника имат еднакво оформяне на насловите, на номерацията на словата, на елементи от инициалите. Без да се изключва възможността те да възхождат към един общ извод, по-вероятно е Зографският панигирик да е непосредствено копие от Софийския.

¹⁷ Й. Иванов. Цит. съч. (1 изд.), 136–140.

¹⁸ M. Matejić, D. Bogdanović. Slavic codices of the Great Lavra monastery. Sofia, 1989, p. 507.

¹⁹ Преписът е включен в археографския преглед на Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1970, с. 561 под № 79.

²⁰ Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1. С., 1910, 233–237. Б. Цонев определя ръкописа като Панигирик от сръбска редакция, от XVI в. (от началото на века). Ръкописът има 303 л. по 22 реда на страница и е без край. Правописът е едносеров, с рядка употреба на *ъ*, главно в предлозите. Доставен е от Лозенския манастир край София. По-точна датировка ни дават водните знаци – те са няколко и всичките са от началото на XVI в. Редкият знак *бича глава с кръст и змия между рогата, с инициали ИМ* и *голям кръг около нея* е идентичен с № 15396 от Briquet от 1501 г. Знакът *шапка* е подобен на два знака от Al. Mareş. Filigranele hîrtiei întrebuintate în ţările Române în secolul al XVI-lea. Bucureşti, 1987, № 1396 от 1503 г. и № 1397 от 1504 и от Briquet от 1503 г.; *везни в кръг*, подобна на Briquet 2598 от 1499 г.

След като статията бе предадена за печат, бе идентифициран още един фрагмент от ръкопис, принадлежащ към сбирката на Зографския манастир. Фрагментът е запазен в сбирката на Григорович в Москва, в папката за отделни откъси, в която се намират и посочените по-горе листове от Рилския манастир. Няма никакви бележки, откъде е фрагментът, съдържащ една кола (8 листа) от български ръкопис, датиращ се по хартия и почерк от втората половина на XIV в. Листовете са от слова за Рождество Христово, между които и две произведения, приписвани на Йоан Екзарх. Листовете сега са със сигнатура М. 1703/1. Те принадлежат към ръкопис № 94 (по последната каталогизация) от библиотеката на Зограф. Идентификацията бе осъществена с любезното съгласие на ст.н.с. Б. Христова от Археографската комисия, която ми разреши да сравня листовете на Григорович с притежаваната в Археографската комисия снимка от този сборник, направена от проф. Х. Миклас. Ръкописът е сборник, съдържащ слова и жития за ноември – декември, без начало и край (това разположение и съставът на сборника бяха първият сигнал, че фрагментите принадлежат именно към този ръкопис от XIV в.).